

շատ մարդու վրայ բաժնուին, այնչափ աւելի քաղաքականութիւն կը ծաղկի:

ԱՇ. — Իրաւ որ աս կտորը մտքէս էր անցած. և ուրախ եմ որ աս հարկաւոր բանին անդրադարձայ: Բայց միթէ քաղաքականութեան ծաղկելուն պատճառը՝ միայն աս աշխատանաց բաժնուին է. ես կարծեմ թէ խեղացի և ուսումնական մարդիկ ալ շատ գիւտեր հնարած են, և անով է որ Եւրոպան օրէ օր կը ծաղկի:

ԴԱՍՏ. — Հապա չե՞ս մտածեր թէ աս աշխատանքի բաժանումը չըլլար նէ՝ մարդիկ ինչպէս կրնային ուսման ետեւէ ըլլալ. թէ որ ոմանք գետին չբանէին, ուրիշները ինչպէս կրնային բուսաբանութեան՝ բնալուծութե՝ աստղաբաշխութեւ ետեւէ ըլլալ. պէտք էր որ ապրուստ ու հագուստ ճարելու աշխատէին:

ԱՇ. — Ուրեմն հիմա հասկըցայ թէ քիչ աշխատանքով շատ հարստութիւն ունենալու համար՝ հարկաւոր է աշխատանքը շատի վրայ բաժնել, անով թէ լաւ և թէ շուտ կը լմննան գործերը. ըսել է թէ գործիքներն ու մեքենաները շատցնելը՝ աս բանիս մէկ հատիկ հնարքն է:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Պաղղիացոց վրայ համառօտ Գեղեկութիւն:

ՊԱՂՂՈՅ Ժողովուրդը իրեք տեսակ գլխաւոր ցեղերէ բաղադրուած է, որ էին Սեղտ, Վերմանացի և Յոյն. աս ցեղերը որչափ ալ քաղաքականութեամբ իրենց սովորութիւնները փոխած ըլլան, բայց իրենց բնաւորութիւնը ընդհանրապէս պահած են, և բուն յորանքներէն (որ ետքը եկան անոնց տիրեցին) ինչուան կերպարանքով ալ կը զանազանին: Բուն Սեղտերը կամ հին Պաղղիացիք ինչ բնաւորութիւն որ ունէին հազարաւոր

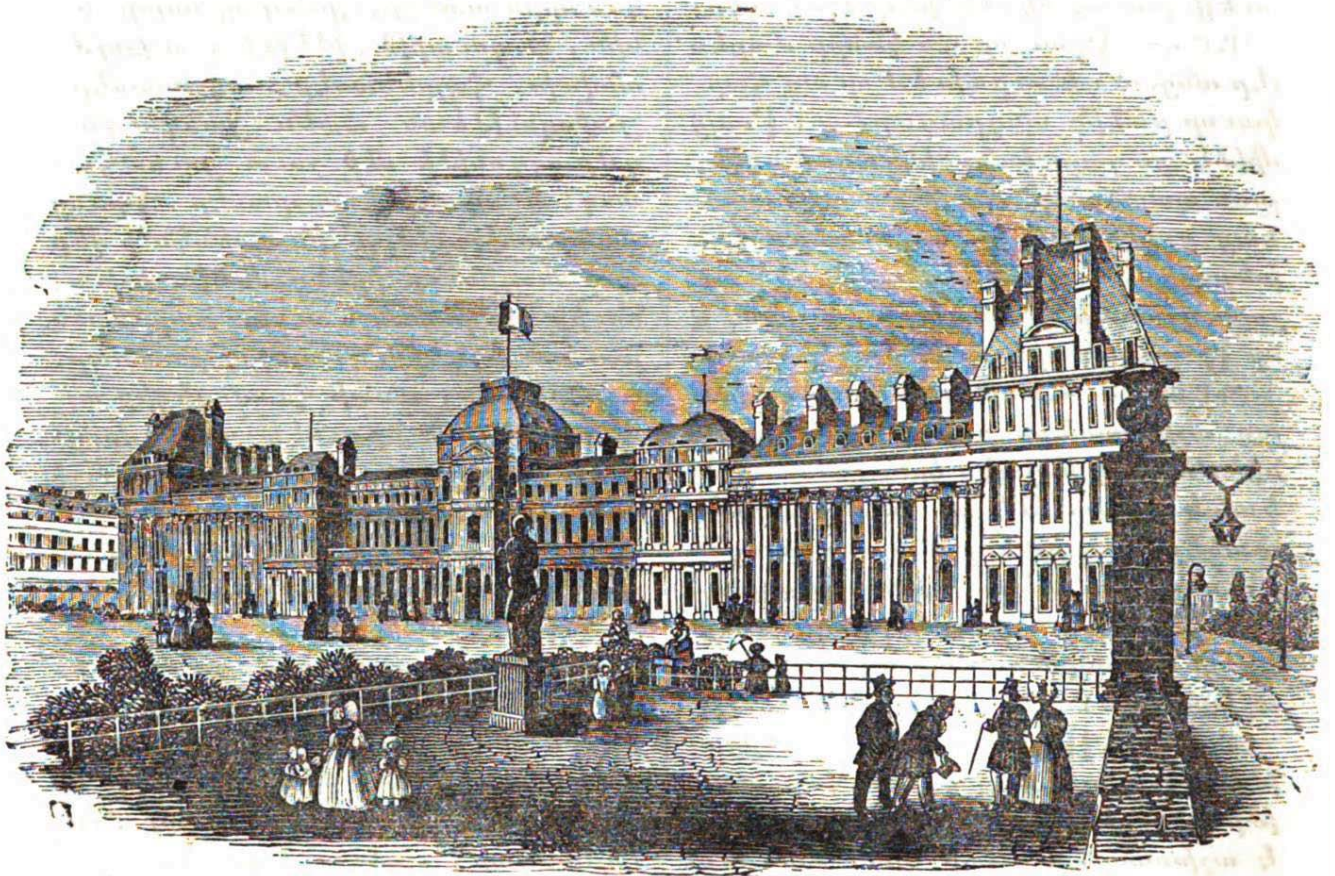
տարի առաջ՝ Ստրաբոնի ու Յուլիոս կեսարին ատենը, հիմայ ալ նոյնը ունին, ի՞նչ զուարթ, թեթեւ, աշխոյժ, անվախ, հայրենասէր, ազատասէր, յաջողութեան ատեն յանդուգն, դժբաղդութե մէջ շուտ յուսահատող, և սաստիկ օտարասէր: Իրենց ազատասիրութեթը հինատենէն՝ ի վեր կը ջանային որ իրենց մեծին իշխանութիւնը ամփոփեն. ուրիշ բարբարոս ըսուած ազգերուննայելով՝ շատ մարդավար էին. ուստի հռոմայեցիք ալ մեծ համարմունք ունէին անոնց վրայ:

Սեղտերը (որ լատիններէն Սելտ ու գաղղիարէն Սելտ կ'ըսուէին) շատ անգամ Խալիայի վրայ վազելով իրենց տէրութիւնը մեծցուցին, և հռոմայեցիք վաթսուն տարի պատերազմէն ետքը հազիւ զանոնք իրենց հնազանդեցուցին Յուլիոս կեսարին ձեռքովը. Սեղտնայ թէ Սեղտաց գիտունները Յունաց քերը կը գործածէին. իսկ ծովեզերեայ բնակիչները որ Միսիէ ալ կ'ըսուէին՝ կ'երենայ թէ Փիւնիկեցւոց տառերը բանեցուցած են, վասն զի անոնց հետ վաճառականութիւն ալ կ'ընէին:

Հին Պաղղիացւոց տէրութիւնը այլեայլ մանր հասարակապետութիւններ բաժնուած էր. ասոնց իշխաններէն ոմանք քիչ ատենի համար կ'ընտրուէին, ոմանք ալ ինչուան մահ:

Ղաջները վրանաբնակ էին, ետքը կամաց կամաց տնուոր ձեւացան քաղաքներու մէջ. բայց իրենց քաղաքը ամէն կողմանէ բաց էր՝ առանց պարսպի: Երկրագործութիւնը գերիններուն պահուած էր, ազատները զինուորութեան ետեւէ կ'ըլլային. հարստութիւննին ոչխարներ՝ եզներ էին, և անոնց կաթովն ու մսովը և որսով կ'ապրէին: Ղջատ մարդիկ միշտ զէնքով կը պտըտէին. երկայն մազ կը թողուին արք և կանայք՝ որ միշտ կարմիր կը ներկէին:

Ղոճիքնին կռապաշտութիւն էր, և իրենց աղօթքն ու պաշտամունքը անտառներու մէջ կը կատարէին. և թէ

ԹԻՖԼԻՍԻ ԲԱԳԱՆՈՐԱՀԱՆ ԱՊԱԼԱՐԸ ¹ :

պէտ գերագոյն էակ մը կայ կ'ըսէին, բայց ուրիշ աստուածներ ու չորս տարերքն ալ կը պաշտէին, ինչպէս նաեւ գետերը, աղբիւրները, արեւն ու լուսինը :

Հռոմայեցիք ասոնց քաջութեւր վրայ մեծ համարմունք ունենալով, կամաց կամաց սկսան իրենց օրէնքներն ու արհեստները անոնց մէջ մտցընել. ասանկով անոնց լեզուն ալ քիչ քիչ լատինին հետ խառնուեցաւ : Երբոր հռոմայեցոց մէջ սկսաւ քրիստոնէութիւն ծաղկիլ, Եղտերն ալ անոնց հետեւեցան, ու իրենց քուրժերը մէկդի ձգեցին :

Հռոմայեցոց տերութիւնը արեւելեան և արեւմտեան կայսերուի բաժնուելով յայնպէս տկարացաւ, որ իսկիւ ըստաւ թարբարոսագգերը Վաղղիոյ վրայ ալ վազեցին հինգերորդ դարուն սկիզբները. Վերմանիայէն եկած

Ֆրանքըստաւ ժողովուրդն ալ իրենց Ֆարամոնտ առաջնորդով եկան հոն պղտիկ Թագաւորութիւն մը կանգնեցին : Ըն տերութիւնը վաթսուն տարիէն Վլոտվիկ կամ Վլովիս Թագաւորին ատենը այնչափ մեծցաւ որ Վաղղիային մէջ հռոմայեցոց ու ժը բոլորովին կոտորեցաւ, իսկ իսկութեւրը ջնջուեցան, և ինչուան Վերմանիայի ներսերը Ֆրանքները տիրեցին, և Վլովիս դարձաւ իր բոլոր ժողովուրդովը քրիստոնէայ եղաւ : Վլովիսին մեռնելէն ետեւ իր չորս որդիքը տերութիւնը մէջերնին բաժնեցին, և իրենց աթոռանիստ քաղաքներն էին Փարիզ, ()րէան, Սուասոն ու Սէս : Ը բաժանմունքէն շատ չարիք հետեւելուն համար՝ եօթներորդ դարուն մէջ նորէն մէկ տերութիւն ձևացաւ

¹ Փարիզու ստորագրութեան մէջ մտերս աս պալատին վրայ ալ կը խօսինք :

բոլոր Վաղղիան՝ մեծին Վարդուսի ատենը, որ տէրութիւնն ալ շատ ընդարձակեց, և Վաղղիան երկու մաս բաժնեց, արևելեան և արևմտեան :

Իրեն յաջորդը Լուդովիկոս Լուա-տաճեռն՝ տկար մարդ մըն էր . ուստի իր տղաքն ալ քանի մը անգամ գլուխ քաշեցին իրմէ, ինչուան որ ինքն ալ թագաւորութիւնը իր որդւոցը մէջ բաժնեց ու մեռաւ : Հարիւր տարիի չափ իրեն ցեղին մէջ մնաց թագաւորութիւն . բայց ան ատեններն որ ինքնա գլուխ իշխանները խիստ զօրացեր էին, հուգոն Վափեթ թագաւոր ըլլալուն պէս՝ նուաճեց զանոնք 987^{ին} :

Ֆրանչիսկոս Բ^{ին} և Վարդուս Թ^{ին} ատենը կալվինական աղանդը սկսաւ Վաղղիայի մէջ տարածուիլ, և հաւատոյ վէճը կամաց կամաց քաղաքական վէճ դառնալով, մեծամեծ կոտորածներու պատճառ ալ եղաւ :

Լուդովիկոս Ժ^{րդ} ատենը երևելի եղաւ խելքի ու քաղաքականութե կողմանէ Ռիշըլիէօ կարգինալը :

Լուդովիկոս Ժ^{րդ} ատենը Վաղղիան շատ մեծցաւ ու զարդարուեցաւ, և ինքնագլուխ իշխանները բոլորովին ջնջուեցան : Ինքը լմնցուց նաև Սիւլիլիւրի ըսուած թագաւորական պալատին շէնքը, որ իր նախորդները գրեթէ իրմէ հարիւր տարի առաջ հիմներ էին :

Լուդովիկոս Ժ^{րդ} ատենը ազնուականները թագաւորական գանձին մեծ մասը փճացընելէն ետեւ, հասարակ ժողովրդեան տուրքերը շատցուցին . ժողովուրդը աս բաներէս առիթ առնելով՝ Լիթէռի պէս անաստուածներուն դրքերովն ալ օրէ օր աւելի կատղեցաւ : Սիւլիլիւր Լուդովիկոս Ժ^{րդ} . շատ ջանաց ան չարեացը առաջք առնելու, բայց չկրցաւ : Ծարագործ մարդիկ կոյր ազատութեան սիրովը կատղած՝ առաջ թագաւորը ձգեցին, ազգային ժողովք հաստատեցին, և ամէն տեսակ անզգամութիւն ու զաւթնուն պէս կ'ընէին . ետքը թագաւորն ալ սպաննեցին, տէրութեան

կառավարութիւնն ալ շատ կերպ դարձընելէն ետքը՝ հասարակապետութիւն հաստատեցին : Են միջոցին, այսինքն 1799^{ին}, Վափեթն Պոնափաութէ զօրավարը մեծամեծ քաջութիւններովը ամենուն աչքը իրեն դարձուց, և ժողովուրդը հանդարտեցաւ : Երօնքն ու քաղաքականութիւնը նորէն սկսան ծաղկիլ, ու ամէն բան կամաց կամաց կարգի դրուեցաւ : Վափեթն հիւպատոսուէն ետքը կայսր ալ եղաւ, ու Վաղղիացւոց ուժը դէպի դուրս թափեց . բոլոր Լուրուպան ու Եսիան դողացուց, ինչուան որ ինքն ալ ուրիշ տէրութիւններէն յաղթուելով բռնուեցաւ, ու երկու անգամ արքայութեան վերկրորդին մէջ մեռաւ : Բայց մենք Վաղղիայի խռովութեան ու Վափեթնի պատմութիւնը, և անկէ ինչուան մեր օրերը եղածները ուրիշ ատեն տեղն 'ի տեղը պատմել ուզելով՝ հիմա այսչափ բաւական սեպենք :

Ենարհիս հին և նոր ազգերուն մէջ խիստ անուանիններէն մէկն է Վաղղիացւոց ազգը : Իրեն համարձակ, անկեղծ, զուարթ ու ընտանի բնաւորութեամբը ուրիշ ամէն ազգաց ալ սիրելի է : Են տեսակ յառաջադիմութեան, ուսման ու քաղաքականութեան յարմար ու ծաղկեցընող եղած է, և մասնաւոր կերպով աս դարուս մէջ . իր լեզուն գրեթէ բոլոր աշխարհք տարածուած, ու իր սովորութիւնները բոլոր Լուրուպայի բարի և չար օրինակ եղեր են : Եայտնի են նաև ան պակասութիւններն որ ընդհանրապէս կը տրուին Վաղղիացւոց . մի պարծենկոտութիւն, շատ խօսութիւն ու փոփոխամտութիւն . բայց ուրիշներուն ալ պարտքն է՝ ինչպէս բարւոյն հետեւիլը, նոյնպէս չարէն զգուշանալը . ապա թէ ոչ՝ վախնալու է որ անոնց կատարելութիւններէն զուրկ մնան, ու պակասութիւններովը իրենց կատարելութիւններն ալ կորսուցընեն :